Barbara Skrobiszowa

ZMIANY W LICZBIE I ROZMIESZCZENIU LUDNOŚCI MIEJSKIEJ I MIAST W POLSCE PO ROKU 1975 NA TLE ZMIAN WCZEŚNIEJSZYCH

1. Stan w 1975 roku

W końcu roku 1975 ludność miejska Polski liczyła ponad 19 mln. osób (19 030,5 tys.) stanowiąc 55,7% ogółu ludności kraju. Wprowadzony w czerwcu tego roku podział administracyjny dzielił ją na 49 województw bardzo nierówno. Między najbardziej zasobnym w ludność miejską województwem katowickim a najmniej zasobnym w nią województwem bielsko-podlaskim różnica wynosiła prawie 3 mln. osób (2 923,3 tys.). Najliczniejsze były województwa skupiające po 100 - 200 tys. osób zamieszkałych w miastach. Było ich 16. Liczne były także województwa z ludnością miejską liczącą po 200-300 tys. osób oraz po 300 - 400 tys. osób. Było ich łącznie także 16 (po 8). Liczbę 100-400 tys. osób zamieszkałych w mieście można uznać za typową dla województwa w 1975 roku.

Ludność miejska znalazła się w ogromnej przewadze w województwach „dawnych", mimo silnego uszczuplenia ich obszarów. Rzadko liczyły one po mniej niż 400 tys. mieszkańców miast, a szczególny wyjątek stanowiły: województwo koszalińskie z 248,1 tys. oraz rzeszowskie z 187,2 tys. osobami mieszkającymi w miastach. Przeciwnie województwa nowo powstałe, obejmujące z reguły peryferyjne obszary dawnych województw, dość rzadko liczyły po więcej niż 200 tys. mieszakńcow miast. Z tej nielicznej grupy tylko cztery przekroczyły nieznacznie 300 tys., a jedno, wałbrzyskie, 500 tys. osób[1].

Rozpiętość w rozmieszczeniu ludności miejskiej w województwach określona jest przez współczynnik zmienności $V_{1975} = 1{,}260$[2].

Ludność ta mieszkała w 810 miastach – w 636 miastach małych, w 145 średnich i w 29 dużych.

Miasta małe (do 20 tys.) stanowiły 78,5% ogólnej ilości miast kraju i skupiały 23,3% ludności miejskiej kraju. Występowały one w każdym województwie. W żadnym nie stanowiły one miasta największego.

Miasta średnie (20 - 100 tys.) stanowiły 17,9% ogólnej ilości miast Polski i skupiały 30,6% ludności miejskiej kraju. Występowały one także w każdym województwie, ale były one niemal tak powszechnie spotykane, gdy pochodziły z niższego przedziału tej klasy wielkości miast. Miast wyższego przedziału tej klasy brakowało w 25 województwach. W roku 1975 miasta średniej wielkości były najczęściej największymi miastami

[1] Wszystkie dane z *Rocznika Statystycznego* 1976, tab. 7. (54.).

[2] Obliczenie własne na podstawie danych, jak w przypisie 1.

w województwach. W 16-tu z nich były nimi miasta z niższego przedziału, tj. 20 - 50-tysięczne, w 14-tu miasta z przedziału wyższego tj. 50 - 100-tysięczne. Mniejsze z miast średnich były największymi miastami wyłącznie w województwach „nowych", większe także głównie w „nowych", a tylko w trzech „starych".

Miasta duże (100 tys. i większe) stanowiły 3,6% ogólnej ilości miast Polski i skupiały 46,1% ludności miejskiej kraju. Występowały tylko w 20-tu województwach. Miast 100 - 200 tysięcznych brakowało w 40-tu województwach, miast większych od 200-tysięcznych w 38 województwach. Miasta duże były miastami największymi jedynie w 19-tu województwach. Były nimi w województwach „starych" z wyjątkiem trzech, a tylko w pięciu „nowych"[3].

2. Przemiany

2.1. Ludność miejska

W dziesięcioleciu 1976 - 86, a także w latach późniejszych nastąpił wzrost ludności miejskiej w kraju. W końcu roku 1985 ludność ta liczyła niemal 22,5 mln osób (22 485,6 tys.) stanowiąc 60,2% ludności kraju, w końcu roku 1989 ponad 22,4 mln osób 23 415,4 tys.) stanowiące 61,6% ogółu mieszkańców.

Wzrost liczby ludności miejskiej przebiegał szybciej w omawianej dekadzie niż w następującym po niej czteroleciu. Przy rozbiciu analizowanego dziesięciolecia na krótsze okresy ujawnia się się spadek średniego rocznego wzrostu ludności miejskiej już w pięcioleciu 1981 - 85.

Tabela 1. Średni roczny wzrost ludności miejskiej w Polsce po r. 1975

Lata	Tys. osób
1976 - 1980	389,6
1981 - 1985	301,4
1986 - 1989	232,5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny* 1976, tab. 6.
Rocznik Statystyczny 1980, tab. 13.
Rocznik Statystyczny 1990, tab. 15.

Zatem cechą charakteryzującą wzrost ludności miejskiej w całym badanym okresie, czyli w latach 1976 - 89, jest jego spowalnianie.

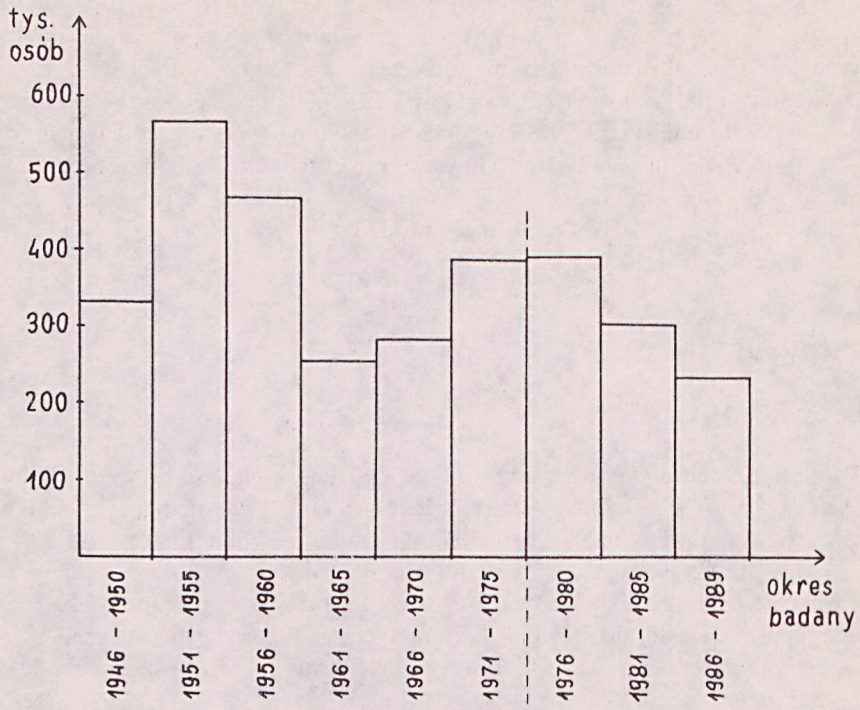
Podobne, lecz silniejsze spowalnianie wzrostu ludności miejskiej naszego kraju nastąpiło po pięcioleciu 1951 - 55.

Rozwój ludności miejskiej Polski w długim okresie powojennym wykazuje falowanie ze szczytami w latach 1951 - 55 i 1971 - 80. Po fali wysokiego jej przyrostu następuje fala niższego przyrostu z malejącą amplitudą fal z upływem czasu.

Zmienność tę potwierdzają wskaźniki dynamiki ludności miejskiej, które dla całego okresu powojennego zestawione są w tabeli 3.

[3] Obliczenia własne na podstawie danych z *Rocznika Statystycznego 1986*, tab. 6. (54.).

Rys. 1. Średni roczny wzrost ludności miejskiej w Polsce (w tys.)

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 2. Średni roczny wzrost ludności miejskiej w Polsce po r. 1945

Lata	Tys. osób	Lata	Tys. osób
1946 - 1950	328,2	1961 - 1965	256,0
1951 - 1955	564,8	1966 - 1970	281,4
1956 - 1960	466,8	1971 - 1975	388,4

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: *Rocznika Statystycznego Miast*, tab. II. *Demografia* 1990, tab. 2.

Tabela 3. Dynamika ludności miejskiej w Polsce (rok początkowy każdego okresu=100%)

	Lata								
	1946 - - 50	1951 - - 55	1956 - - 60	1961 - - 65	1966 - - 70	1971 - - 75	1976 - - 80	1981 - - 85	1986 - - 89
Wskaźnik dynamiki	121,6	130,6	119,3	108,9	109,0	110,2	110,2	106,7	104,1

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych, jak w tabeli 2.

Składniki wzrostu ludności miejskiej znacznie się zmieniały w analizowanym okresie. W latach 1976 - 80, latach wysokiego przyrostu rzeczywistego ludności miejskiej, głównym jego czynnikiem było dodatnie saldo migracyjne, górujące niewiele nad wysokim także wówczas przyrostem naturalnym. Stosunkowo znaczne było również saldo zmian administracyjnych. W następnym pięcioleciu, wykazującym mniejszy przyrost ludności miejskiej, utrzymujący się na niemal niezmienionym poziomie wysoki przyrost naturalny, zdecydowanie przeważał nad gwałtownie zmniejszonym dodatnim saldem migracyjnym. W dalszych dwóch latach 1986 - 87 roczny przyrost ludnosci miejskiej znacznie się obniżył z racji silnego spadku przyrostu naturalnego, który nieznacznie przeważał nad również malejącym dodatnim saldem migracyjnym, mimo sporego salda zmian administracyjnych. W kolejnych latach w coraz mniejszym przyroście rzeczywistym ponownie większą rolę pełni saldo migracyjne nad nadal silnie malejącym przyrostem naturalnym.

Tabela 4. Składniki wzrostu ludności miejskiej w latach 1976 - 1989

Lata	Stan na początku okresu	Przyrost rzeczywisty (w tys.)			Saldo zmian admin.	Stan na końcu okresu
		Razem	Przyrost naturalny	Saldo migracji		
1976 - 80	19 030,0	1 938,0	950,0	+988,0	+208,0	20 979,0
1981 - 85	20 978,5	1 542,9	948,7	+594,2	+ 47,5	22 485,6
1986 - 87	22 485,6	451,5	244,1	+207,4	+ 55,5	22 992,6
1988	22 992,6	223,9	106,2	+117,7	+ 40,1	23 186,8
1989	23 186,8	204,7	83,4	+121,3	+ 27,1	23 415,4

Źródło: *Rocznik Statystyczny Miast 1986*, tab. II. (liczby zaokrąglone), *Demografia 1990*, tab. 2. (uwaga, dane z ostatnich dwóch lat nie sumują się)

Zmienność wielkości i prymatu dwóch głównych składników przyrostu ludności miejskiej w analizowanym okresie była także charakterystyczna dla okresu wcześniejszego. W latach 1946 - 50 dominującą rolę pełniło saldo migracyjne, przy wysokim również przyroście naturalnym. Po roku 1950 przez trzy okresy pięcioletnie dominował bardzo wysoki przyrost naturalny nad niewielkim saldem migracyjnym. Po roku 1966 znowu rosnące saldo migracyjne zdominowało bardzo niski w tym czasie przyrost naturalny. Dominacja czynnika migracyjnego trwała w następnych dwóch okresach pięcioletnich mimo zwiększania przyrostu naturalnego.

Tabela 5. Główne składniki wzrostu ludności miejskiej w latach 1946 - 1975. (w tys.)

Lata	1946 - 50	1951 - 55	1956 - 60	1961 65	1966 - 70	1971 - 75
Przyrost naturalny	747	1050	1055	704	559	730
Saldo migr.	875	628	338	440	633	1023

Źródło: *Demografia 1990*, tab. 2.

Wzrost liczby ludności miejskiej nastąpił w każdym województwie w dekadzie 1976 - 85, a także w latach 1986 - 89. Rozpiętość wzrostu okazała się bardzo wielka. Jednakowy przyrost w analizowanej dekadzie wyniósłby w każdym województwie 70,5 tys. osób w mieście. Tymczasem województwo katowickie zwiększyło swą ludność miejską o 438,2 tys., warszawskie o 242,4 tys., inne cztery po ponad 100 tys. W tym samym czasie pięć województw wykazało przyrost mniejszy od 30 tys. Bardzo nierówny wzrost liczby ludności miejskiej uwypukla fakt, iż roczny przyrost ludności miejskiej województwa warszawskiego daje się porównać z dziesięcioletnim przyrostem województw: przemyskiego (24,5 tys.) lub chełmskiego (23,7 tys.), obu o najniższym przyroście, a roczny przyrost ludności miejskiej województwa katowickiego przekracza bez mała dwukrotnie (1,8 razy) dziesięcioletni jej przyrost w województwie chełmskim.

W czteroleciu 1986 - 89 jednakowy przyrost oznaczałby 19 tys. osób w miastach każdego województwa (18,98 tys.) Wiele ponad tę średnią wykazały województwa: katowickie – 41,5 tys., lubelskie – 39,1 tys., szczecińskie i poznańskie po ponad 37 tys. Natomiast gdańskie oraz – co jest szczególnie godne uwagi – warszawskie wykazały przyrost mniejszy niż średni. Najmniejszy przyrost wykazało województwo chełmskie, bo tylko o 7,3 tys. Niewiele większy włocławskie (o 8,3 tys.), leszczyńskie (9,5 tys.), wałbrzyskie (9,6 tys) i bielsko-podlaskie (9,5 tys.).

Po dziesięciu latach różnica między najbardziej a najmniej zasobnym w ludność miejską województwem wzrosła do 3 336,6 tys. osób, a po następnych czterech do 3368,2 tys. osób. Rozpiętość taka zaistniała między stale wiodącym katowickim a chełmskim.

Województwa „dawne" z wyjątkiem trzech (opolskiego, zielonogórskiego i koszalińskiego) wykazały w dekadzie 1976 - 85 wyższy przyrost ludności miejskiej od średniego krajowego. Natomiast z 32 nowo utworzonych 29 wykazały przyrost niższy od średniego krajowego. Trzema, które go przekroczyły, były województwa: bielskie, legnickie i toruńskie. W następnym czteroleciu nastąpiło pewne osłabienie tego kontrastu, gdyż aż 5 województw „dawnych" wykazało przyrost niższy od średniego krajowego, 7 „nowych" przekroczyło średnią, a 2 silnie zbliżyły się do niej. Jest interesujące, czy osłabianie różnic między tymi grupami województw będzie trwało. Okres czteroletni jest zbyt krótki, by mógł stanowić podstawę do przewidywań na ten temat.

Zróżnicowana wielkość przyrostu ludności miejskiej poszczególnych województw wywołała liczne, lecz niewielkie zmiany rang tych regionów uszeregowanych według malejącej liczby ich ludności miejskiej z 1975 roku. Najmniej zmian nastąpiło w grupie województw najzasobniejszych w tę ludność o rangach 1 do 9, wśród których zamieniły się miejscami województwo gdańskie (+1) z łódzkim (–1). Wśród pozostałych brak zmiany rangi należał do rzadkości. Największą zmianę dodatnią, o 4 miejsca, wykazały województwa: legnickie i suwalskie, o 3 miejsca białostockie, olsztyńskie i rzeszowskie, o dwa miejsca lubelskie, piotrowskie i łomżyńskie – „nowe" i „dawne". Największe zmiany ujemne, o dwa miejsca, wykazało sześć województw, wszystkie „nowe". Najbardziej zasobne z województw „nowych" – wałbrzyskie – utraciło swe 10-te miejsce na rzecz „starego" – lubelskiego. Podobnie „nowe – bielskie utraciło swe 14-te miejsce na rzecz „starego" – olsztyńskiego. Natomiast najmniej zasobne z województw „starych" – rzeszowskie zwiększyło swą rangę przesuwając się z miejsca 30-tego na miejsce 27. Poza kilkoma wyjątkami województwa „stare" zachowały lub zwiększyły

swą rangę. Miejsca, jakie zajmowały na początku i w końcu analizowanego okresu są nastepujące:

rok 1975	rok 1989
1 - 9	1 - 10
11 - 13	12 - 14
17 - 19	16, 19, 24, 27[4].
23, 30.	

Wzrost liczby ludności miejskiej, choć tak odmienny w poszczególnych województwach, sprawił, że zarówno w dekadzie 1976-85, jak i w następnych latach malała liczba województw z najniższymi kwotami tej ludności, a wzrastała liczba województw bardziej w nią zasobnych. W roku 1989 nie było już województw z ludnością miejską poniżej 100 tys.

Tabela 6. Województwa o określonej liczbie ludności miejskiej

Rok	Ludność miejska w tys.										
	pon. 100	100 - - 200	200 - - 300	300 - - 400	400 - - 500	500 - - 600	600 - - 700	700 - - 800	800 - - 900	900 - - 1 000	pow. 1 000
1975	5	16	8	8	2	2	1	3	–	2	2
1985	2	12	12	8	3	3	2	–	2	1	4
1989	–	11	12	7	6	4	–	2	2	1	4

Obliczenia własne na podstawie źródeł jak w tabeli 1.

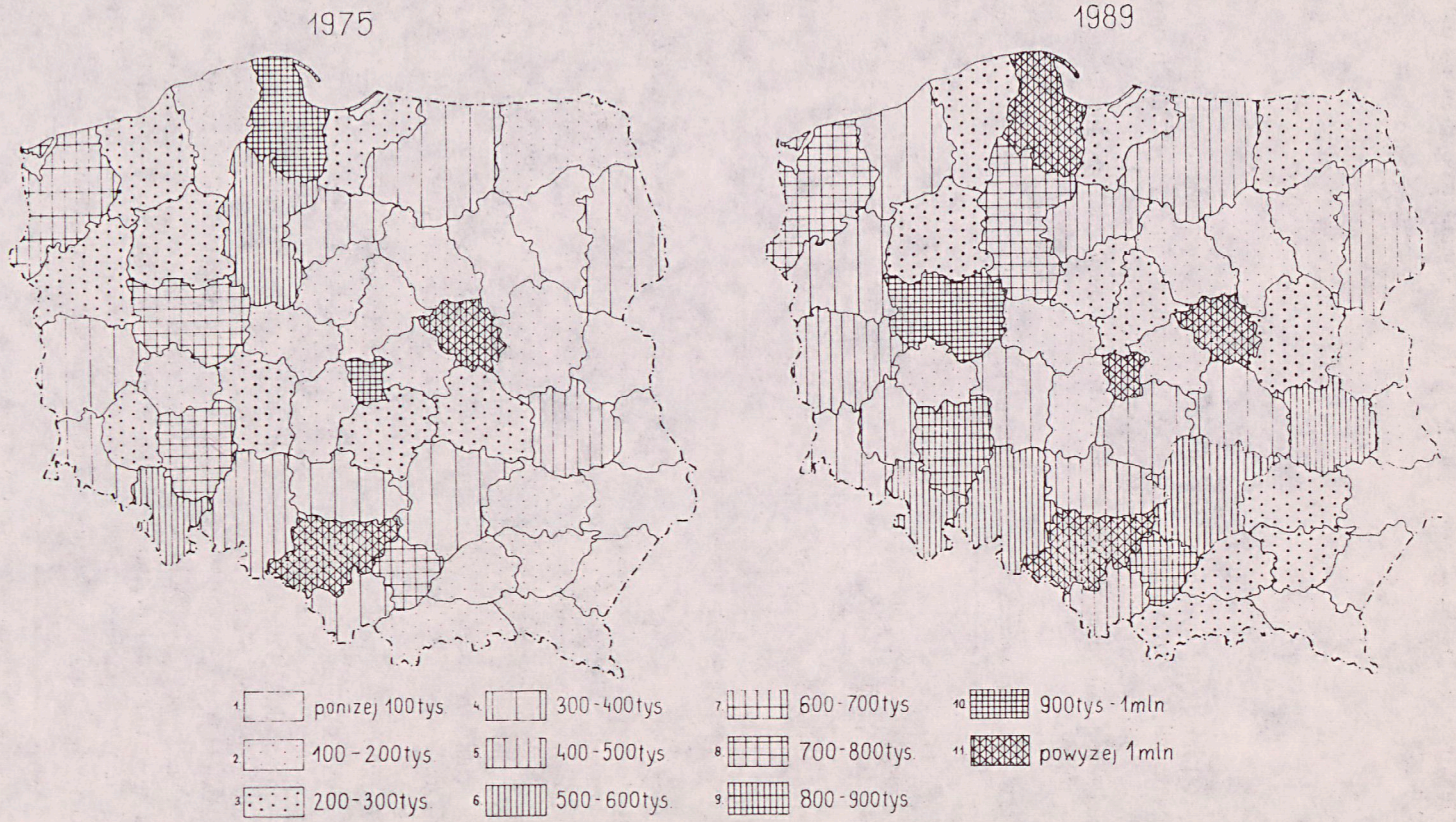
Województwa liczące mniej niż 200 tys. osób w miastach tworzyły w 1975 r. wielki obszar złożony z 10 województw wokół woj. łódzkiego i warszawskiego i aż po płn-wsch. kresy Polski, łączący się pomostem z dwóch województw wschodnich z drugim wielkim obszarem złożonym z 7 województw Polski pd i pd-wsch. Dwa izolowane województwa w zach. części kraju stanowiły wyjątek. W 1989 r. województwa tak ubogie w ludność miejską stanowiły mniejsze i mniej zwarte, aczkolwiek nadal duże obszary: wzdłuż ściany wschodniej, na płn i płn-wsch. od woj. warszawskiego i na zach. od woj. łódzkiego. Dwa województwa: leszczyńskie i skierniewickie tworzyły izolowane obszary (rys. 2.).

Województwa z wiekszą niż 600 tys. liczbą ludności miejskiej tworzyły w 1975 r. sześć izolowanych obszarów i jeden zespół „katowicko-krakowski" W 1989 r. oprócz zespołu „katowicko-krakowskiego" istniał większy obszarowo zespół „gdańsko-bydgosko-poznański" i 4 nadal izolowane obszary w centralnej i zachodniej Polsce.

Stale ulegał zmianie udział województw w strukturze ludności miejskiej kraju. Województwa (13), które w 1975 r. wykazały więcej ludności miejskiej niż wynosiła średnia krajowa, zwiększając tę ludność do końca 1989 r. o ponad 2 mln, zmniejszyły swój udział w strukturze ludności miejskiej kraju. Natomiast 13 województw, które w r. 1975 liczyły najmniej ludności miejskiej, zwiększając ją o ok. 600 tys. do r. 1989, zwiększyły swój udział w strukturze ludności miejskiej kraju. (tab. 7.).

[4] Przesunięcia rang wszystkich województw w aneksie.

Rys. 2. Ludność miejska

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 7. Zmiany liczby i odsetków ludności miejskiej w wybranych województwach

Województwa	r. 1975		r. 1985		r. 1989		r. 1976 - 1989	
	liczba l.m. w tys.	% l.m. kraju	libzba l.m. w tys.	% l.m. kraju	liczba l.m. w tys.	% l.m. kraju	wzrost l.m. w tys.	zmiana % l.m. kraju
13 najzasobniejszych	12 099,8	63,6	13 712,0	60,9	14 129,9	60,3	2 030,1	-3,3
13 najmniej zasobnych	1 421,0	7,5	1 858,3	8,3	2 023,9	8,6	602,9	+1,1

Obliczenia własne na podstawie źródeł jak w tabeli 1.

Wszystkie województwa o ludności miejskiej poniżej średniej krajowej zwiększyły swój udział w strukturze tej ludności kraju o 3,3%.

Podobny kierunek zmian dał się obserwować w latach wcześniejszych. W dekadzie 1951 - 60 trzy najzasobniejsze w ludność miejską województwa zwiększyły ją o 1,64 mln, w dekadzie następnej o ponad 1 mln, a zmniejszyły swój udział w strukturze ludności miejskiej kraju z 40,8% w r. 1950 do 39,2% w r. 1960 i do 39,0% w r. 1970. Trzy zaś najmniej zasobne zwiększyły swą ludność miejską w pierwszej dekadzie o 375 tys., w drugiej o 258 tys., a zwiększyły swój udział w strukturze ludności miejskiej kraju z 6,1% w r. 1950 do 7,1% w r. 1960 i do 7,3% w r. 1970.

Proces spadku udziału ludności miejskiej całego zespołu województw, które wykazywały więcej ludności miejskiej niż wynosiła średnia krajowa, wystąpił tylko w dekadzie 1951 - 60. Zespół ten złożony z siedmiu województw obejmował w r. 1950 72,3% ludności miejskiej kraju, w r. 1960 – 67,7%. W następnej dekadzie objął 67,9% tej ludności, głównie na skutek silnego wzrostu ludności w miastach województwa wrocławskiego, od początku należącego do najbogatszych w ludność miejską, gdzie z rozmachem rozwijał się LGOM[5].

Przedstawione zmiany udziału województw w strukturze ludności miejskiej kraju, aczkolwiek nie całkiem jednokierunkowe, sugerują zmniejszanie się dysproporcji w rozmieszczeniu tej ludności między nimi. Potwierdzenie o malejącej różnicy rozpiętości w rozmieszczeniu ludności miejskiej między województwami daje współczynnik zmienności obliczony dla kolejnych lat analizowanego okresu. Przybiera on następujące wartości:

$$V_{1975} = 1{,}260$$
$$V_{1985} = 1{,}212$$
$$V_{1989} = 1{,}164^{6}$$

Proces zmian przestrzennego rozmieszczenia ludności miejskiej w analizowanym okresie odbył się zgodnie z zasadą malejących różnic.

[5] Obliczenia własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny 1971*, tab. 4.

[6] Obliczenia własne na podstawie danych ze źródeł cytowanych w tabeli 1. wg wzoru $V = \sigma/x$ cyt. za: T. Puchalski 1975, *Statystyka opisowa*, Warszawa PWN.

Źródło: Opracowanie własne.

Zmniejszanie się różnic rozpiętości w rozmieszczeniu ludności miejskiej między województwami w dawnym podziale administracyjnym dokonywało się także z zasadą malejących różnic w długim okresie wcześniejszym. Współczynnik zmienności wynosił: $V_{1950} = 0,75$ $V_{1960} = 0,72$ $V_{1974} = 0,67$[7].

Przedstawiony kierunek zmian w rozmieszczeniu miejskiej ludności kraju, zmniejszających dysproporcje międzyregionalne, jest niewątpliwie właściwy i cenny. Nie może on jednak przesłaniać faktu wielkiego wzrostu ludności miejskiej w województwach bardzo w nią zasobnych, a nikłego w bardzo w nią ubogich. Trwała tendencja do takiego właśnie wzrostu liczby ludności miejskiej w przestrzeni kraju musi koncentrować uwagę podmiotów gospodarczych i społecznych, szczególnie władz regionalnych.

2.2. Miasta

Liczba miast w pierwszych latach badanego okresu uległa spadkowi, w następnych wzrostowi. Ostatecznie w dziesięcioleciu 1976 - 85 zwiększyła się nieznacznie, z 810 do 812, w czteroleciu 1986 - 89 wyraźnie, z 812 do 825. Nastąpiła ona w wyniku rozwoju kilku jednostek osadniczych, zakończonego przyznaniem im statusu miejskiego i ponownego przyznania po roku 1985 praw miejskich dziesięciu miastom, które prawo to wcześniej utraciły.

Częste zmiany liczby miast wywołane różnymi przyczynami są charakterystyczne dla całego okresu powojennego, nie jest więc analizowany okres czasem wyjątkowym.

Miast małych w dekadzie 1976 - 85 ubyło, w następnym czteroleciu przybyło kilka. Przez cały czas ubywało ich w grupie miast najmniejszych, do 5 tys., tj. z dolnego przedziału miast tej klasy wielkości, także w grupie miast 5 - 10-tysięcznych z przedziału średniego. Natomiast miasta 10 - 20-tysięczne, z przedziału górnego, zwiększyły swą ilość. W ilościowej strukturze miast kraju miasta z niższego i średniego przedziału zmniejszały swój udział (najsilniej te najmniejsze), z przedziału najwyższego zwiększyły swój udział. W wyniku tych przeciwstawnych tendencji wszystkie miasta małe łącznie zmniejszyły swój udział w strukturze ilościowej miast kraju, zarówno w dekadzie 1976 - 85 (z 78,5% do 74,4%), jak i w czteroleciu 1986 - 89 (do 73,7%). Szczegółowe dane zawiera tabela 8.

Zmiany te są kontynuacją zmian wcześniejszych. Miasta małe wykazywały stały spadek udziału w strukturze ilościowej miast naszego kraju stanowiąc: w 1950 r. 89%, w 1960 r. 87,7%, w 1970 r. 83,4%, w r. 1975 78,5% ogółu miast w Polsce[8]. Początkowe wolne tempo spadku doznało przyspieszenia, głównie po r. 1970, by ostatnio zwolnić.

Ludność miast małych licząca w r. 1975 ponad 4,4 mln w analizowanej dekadzie spadła a następnie rosła przekraczając w 1989 r. wartość początkową. W strukturze ludnościowej kraju miasta małe ogółem i w każdym z trzech przedziałów zmniejszyły swój udział w dekadzie 1976 - 85 (łącznie z 23,3% do 19,6%), w następnych czterech latach łącznie utrzymały go na niezmienionym poziomie, głównie dzięki miastom z przedziału górnego (tab. 9.).

---

[7] Domański R., 1980, *Naczelne twierdzenie teorii rozwoju systemu osadniczego*. Przegląd Geograficzny, z. 4., s. 657 - 669.

[8] Obliczenia własne na podstawie: *Rozmieszczenie i migracje ludności a system osadniczy Polski Ludowej*. Prace Georgaficzne nr 117, rok 1977, tabela XII. i *Mały rocznik statystyczny* 1979, tab. 6. (23).

Tabela 8. Zmiany w liczbie miast według klas wielkości w okresie 1976 - 1989

Wielkość miast	1975		1985		1989	
(tys.)	liczba	%	liczba	%	liczba	%
ogółem	810	100	812	100	825	100
małe						
do 20	636	78,5	604	74,4	608	73,7
w tym						
do 5	286	35,3	258	25,6	254	30,8
5 - 10	193	23,8	184	18,4	181	21,9
10 - 20	157	19,4	164	16,4	173	21,0
średnie						
20 - 100	145	17,9	168	20,7	175	21,2
w tym						
20 - 50	110	13,6	125	15,4	128	15,5
50 - 100	35	4,3	43	5,3	47	5,7
duże						
ponad 100	29	2,5	40	4,9	42	5,1
w tym						
100 - 200	15	1,8	22	2,7	22	2,7
ponad 200	14	1,7	18	2,2	20	2,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny 1986*, tab. 6.
Rocznik Statystyczny 1990, tab. 15.

Tabela 9. Zmiany w liczbie ludności miast według klas wielkości w okresie 1976 - 1989

Wielkość miast	1975		1985		1989	
(tys.)	liczba	%	liczba	%	liczba	%
ogółem	19 305,0	100	22 485,6	100	23 415,4	100
małe						
do 20	4 434,0	23,3	4 405,3	19,6	4 573,8	19,6
w tym						
do 5	879,4	4,6	765,9	3,4	790,3	3,4
5 - 10	1 366,9	7,2	1 301,5	5,8	1 286,1	5,5
10 - 20	2 188,3	11,5	2 337,9	10,4	2 497,4	10,7
średnie						
20 - 100	5 818,0	30,6	6 835,4	30,4	7 161,2	30,5
w tym						
20 - 50	3 342,6	17,6	3 883,2	17,3	3 987,6	16,9
50 - 100	2 475,4	13,0	2 952,2	13,1	3 193,6	13,6
duże						
ponad 100	8 777,9	46,1	11 244,9	50,0	11 680,4	49,8
w tym						
100 - 200	2 178,5	11,4	2 996,2	13,3	2 889,3	12,3
ponad 200	6 599,4	34,7	8 248,8	36,7	8 791,1	37,5

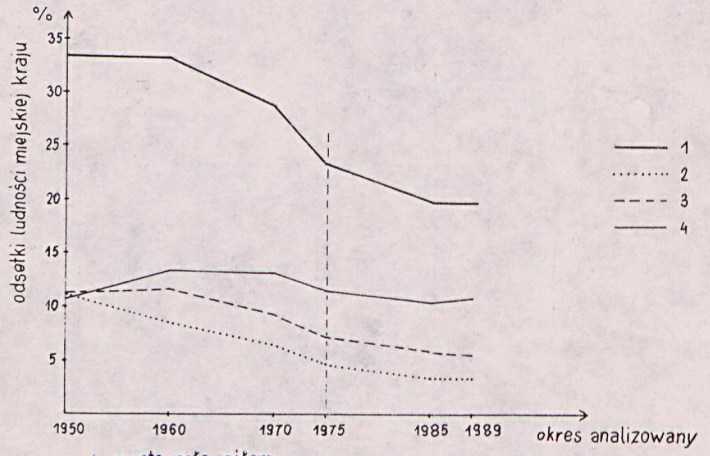
Źródło: Opracowanie własne na podstawie, jak w tabeli 8.

Rys. 3. Udział miast małych

a) w strukturze ilościowej miast kraju

b) w strukturze ludności miejskiej kraju

1 miasta małe ogółem
2 miasta o ludności poniżej 5 tys.
3 miasta o ludności od 5 tys. do 10 tys.
4 miasta o ludności od 10 tys. do 20 tys.

Źródło: Opracowanie własne.

Kontynuacją zmian wcześniejszych są jedynie zmiany z analizowanej dekady, nie zaś z ostatniego czterolecia. Spadek udziału ludności miejskiej miast małych w strukturze krajowej trwał nieprzerwanie od r. 1950. Początkowo wolny nabierał przyspieszenia. Dokumentują go następujące wartości: w 1959 r. 33,5%, w 1960 r. 33,3%, w r. 1970 28,7%, w 1975 r. 23,3% ogółu ludności miejskiej kraju[9].

Jest interesujące czy zaobserwowana w ostatnim czteroleciu zmiana jest krótkotrwałym wahnięciem, czy początkiem nowej tendencji wywołanej zespołem odmiennych uwarunkowań dla rozwoju poszczególnych podsystemów systemu osadniczego, jakie zaistniały w naszym kraju.

Miast średniej klasy wielkości przybyło wiele w dekadzie 1976 - 85 i kilka w następnym czteroleciu. Zwiększyły one swój udział w ilościowej strukturze miast kraju kolejno z 17,9% do 20,7% i do 21,2%. Dodatnie te zmiany dotyczą miast obu przedziałów tej klasy.

Zmiany te są kontynuacją zmian wcześniejszych. Miasta średniej wielkości stale zwiększały swój udział w ilościowej strukturze miast naszego kraju, także dzięki wzrostowi miast obydwu przedziałów, zwłaszcza po roku 1960. Miasta te stanowiły: w 1950 r. 8,8%, w 1960 r. 9,8%, w 1970 r. 13,9%, w 1975 r. 17,9% ogółu miast.

Udział miast średniej wielkości w strukturze ludności miejskiej można określić w dekadzie 1976 - 85 i w następnym czteroleciu jako stały, wahający się nieznacznie wokół 30,5%. Pełna informacja zawarta jest w tabeli 6 i 7. Należy jedynie zaznaczyć, że miasta z dolnego przedziału, 20 - 50-tysięczne, zmniejszały swój udział w strukturze ludności miejskiej w całym analizaowanym okresie, natomiast miasta z przedziału górnego, 50 - 100-tysięczne, zwiększały swój udział.

W dwudziestopięcioleciu poprzedzającym, po krótkim okresie spadku udziału miast średniej wielkości w strukturze ludności miejskiej kraju, nastąpił dłuższy okres jego wzrostu. Miasta średnie obejmowały w 1950 r. 24,5%, w 1960 r. 23,6%, w 1970 r. 28,0%, w 1975 r. 30,6% ogółu ludności miejskiej. Stało się to głównie za sprawą miast mniejszych, z dolnego przedziału.

Można więc w długim czasie, od 1950 r. do 1989 r., wyróżnić trzy fazy odmiennego kształtowania się udziału miast średnich w strukturze ludności miejskiej naszego kraju:

1) fazę udziału malejącego, trwającą od r. 1950 do 1960,
2) fazę udziału wzrastajacego, trwającą od r. 1960 — do r. 1975,
3) fazę udziału stabilnego trwajacą od 1975 r.

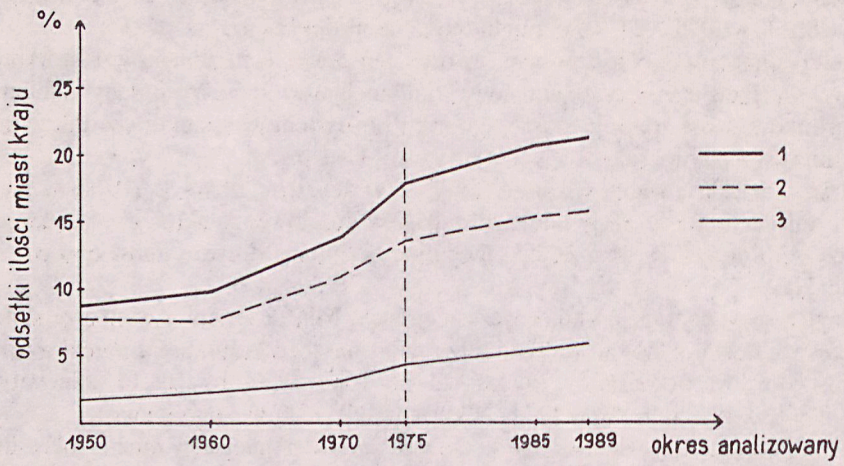
Miasta z obu przedziałów tej klasy miast udział swój zmieniają w odmienny sposób. Te z dolnego przedziału początkowo udział swój zmniejszają, następnie zwiększają go i ponownie zmniejszają. Te z przedziału górnego udział swój systematycznie zwiększają.

Miast dużych przybywało i wzrósł ich udział w strukturze ilościowej miast, w dekadzie 1976 - 85 z 3,5% do 4,9% i do 5,1% do r. 1989. Stanowi to kontynuację zmian wcześniejszych. Wzrost znaczenia miast dużych w omawianym zakresie ilustrują kolejno osiągane odsetki ludności naszego kraju: w 1950 r. 2,2%, w 1960 r. 2,5%, w 1970 r.

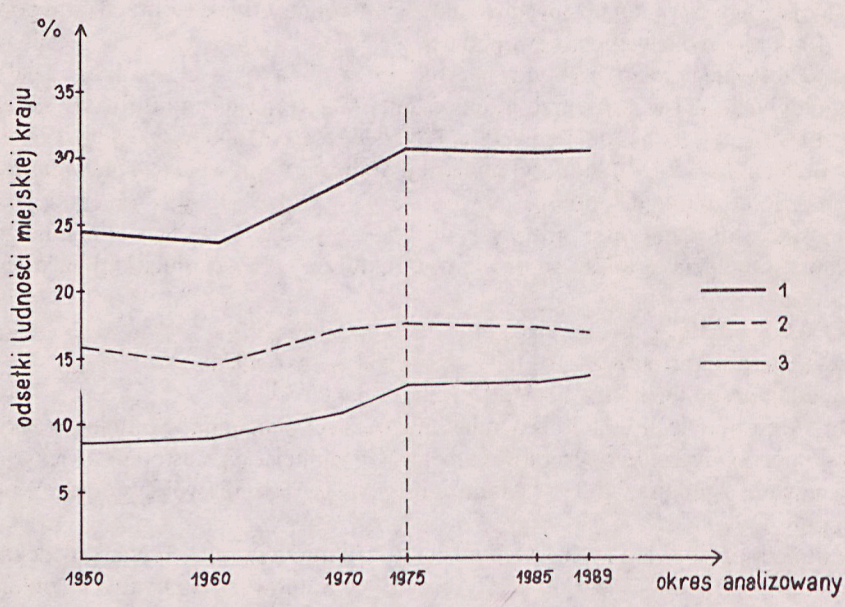
[9] Te i dalej przytaczane wartości dla okresu od 1950 do 1975 uzyskano w sposób przedstawiony w przypisie 8.

Rys. 4. Udział miast średnich

a) w strukturze ilościowej miast kraju

b) w strukturze ludności miejskiej kraju

1. miasta średnie ogółem
2. miasta o ludności od 20 tys. do 50 tys
3. miasta o ludności od 50 tys. do 100 tys.

Źródło: Opracowanie własne.

2,7%, w 1975 r. 3,5%. Wpływają na ów wzrost miasta, z obu przedziałów tej klasy wielkości miast, bardziej systematycznie jednak te z przedziału górnego.

Miasta duże w dekadzie 1976 - 85 zwiększyły swój udział w strukturze ludnościowej z 46,1% do 50,0% dzięki niebywałemu wzrostowi liczby mieszkańców. W następnych latach przyrost ludności był tak niewielki, że nie wystarczył na utrzymanie tego stanu i udział minimalnie, bo do 49,8%, zmalał. Przyczynił się do tego spadek liczby mieszkańców miast z dolnego przedziału tej klasy wielkości miast. Miasta z przedziału górnego zwiększały swą ludność stale i tak znacznie, że ich udział rósł systematycznie.

Zmiany z analizowanej dekady stanowią kontynuację zmian wcześniejszych. Stały wzrost udziału w strukturze ludności miejskiej kraju ilustrują dane: w 1950 r. 42,0%, w 1960 r. 43,1%, w 1970 r. 43,2%, w 1975 r. 46,1%. Jego brak w ostatnich latach sygnalizuje, być może, zmianę dotychczasowej długoletniej tendencji, o czym nie można jeszcze twierdzić ze względu na zbyt krótki czas obserwacji. Warto zaznaczyć, że na wzrost udziału w strukturze ludności miejskiej miast dużych stale dodatnio wpływały miasta z górnego przedziału, tj. większe od 200 tys., natomiast miasta z przedziału dolnego wykazywały stały wpływ ujemny.

W długim okresie, tj. od r. 1950 do 1979, miasta sześciu przedziałów omawianych klas wielkości zmieniały systematycznie swój udział w strukturze ilościowej miast. Najmniejsze, do 5 tysięcy, stale go zmniejszały, wszystkie pozostałe stale go zwiększały. Jedynie miasta z jednego przedziału, 5 - 10-tysięczne, zmieniały go nieregularnie, do r. 1960 powiększając go, po nim zmniejszając swój udział. Po roku 1960 nastąpił klarowny podział: miasta dwóch najniższych przedziałów systematycznie zmniejszały swój udział w ilościowej strukturze miast naszego kraju, miasta pięciu pozostałych przedziałów systematycznie go zwiększały.

Zmiany udziału miast w strukturze ludnościowej w tym samym długim okresie, od 1950 do 1989 r., przebiegały odmiennie. Systematycznie zmieniały go miasta tylko z trzech przedziałów, z najniższego stale zmniejszając, z przedziałów 50 - 100 tys. i ponad 200 tys. stale go zwiększając. Miasta pozostałych przedziałów zmieniały swe udziały w sposób nieregularny.

Rozkład przestrzenny miast różnej wielkości ulegał zmianom w analizowanym okresie. Przez cały ten okres tylko miasta mniejsze niż 10-tysięczne występowały powszechnie, czyli w każdym województwie. Za niemal powszechnie występujące można także uznać miasta 10 - 20-tysięczne i 20 - 50-tysięczne, skoro brakowało ich w bardzo nielicznych województwach.

Granica powszechności miast, określona w powyższy sposób, kończy się z przekraczaniem przez miasto 50 tys. mieszkańców.

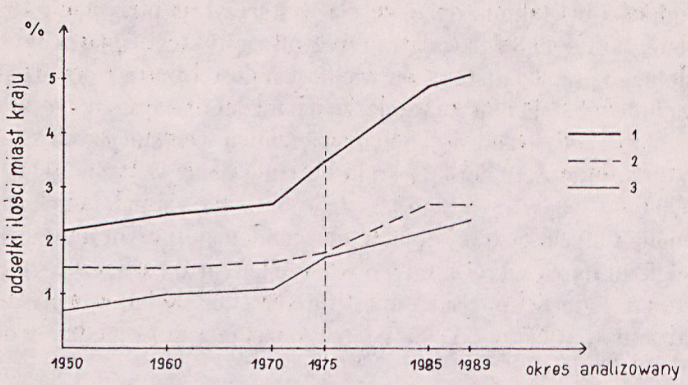
Miast 50 - 100-tysiecznych brakowało na początku analizowanego okresu w ponad połowie województw, a w jego końcu w niewiele mniej jak w połowie. Miasta 100 - 200-tysięczne występowały początkowo tylko w kilku województwach, tak że ich brak był niemal powszechny, a w końcu okresu nie było ich w ponad 2/3 województw naszego kraju. Niemal identyczny był rozkład przestrzenny miast większych od 200 tys.

Wszystkie zmiany łącznie wywołały dodatnie zmiany w regionalnym rozkładzie miast, zwłaszcza większych od 50-tysięcznych.

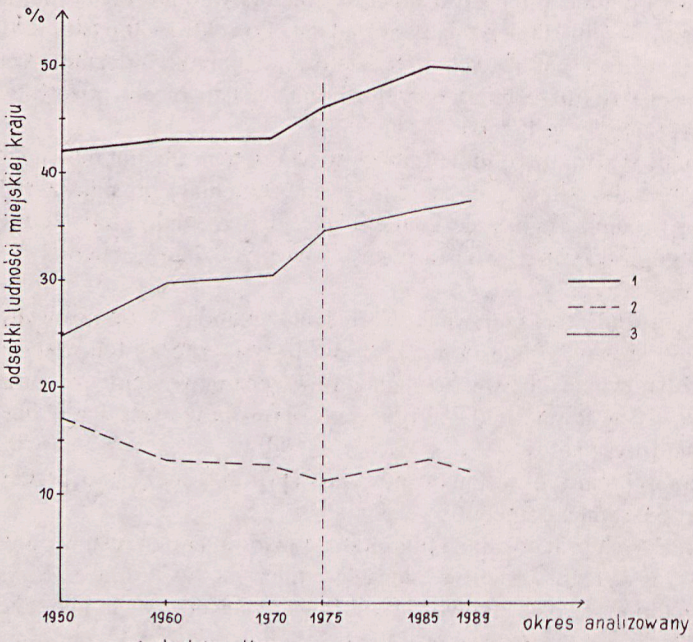
Stopniowo te właśnie miasta stawały się największymi miastami poszczególnych województw. O ile na początku analizowanego okresu największymi miastami w 16

Rys. 5. Udział miast dużych

a) w strukturze ilościowej miast kraju

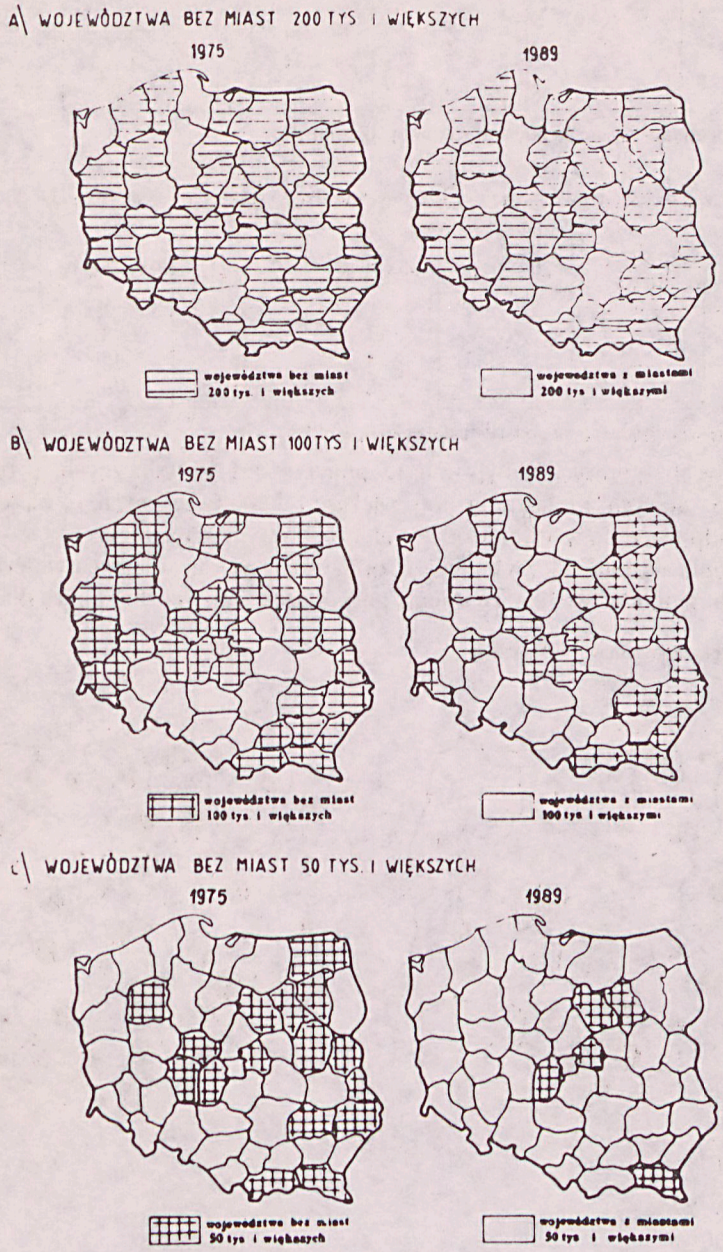
b) w strukturze ludności miejskiej kraju

1. miasta duże ogółem
2. miasta o ludności od 100 tys. do 200 tys.
3. miasta o ludności ponad 200 tys.

Źródło: Opracowanie własne.

Rys. 6.

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 10. Liczba województw bez miast danej wielkości

Rok	1- 20 tys.	20 - 50 tys.	50 - 100 tys.	100 - 200 tys.	pow. 200 tys.
1975	2	5	40	40	38
1985	1	5	34	34	35
1986	1	4	33	33	34

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych jak w tabeli 1.

Tabela 11. Liczba województw z miastami określonych wielkości stanowiących miasta największe

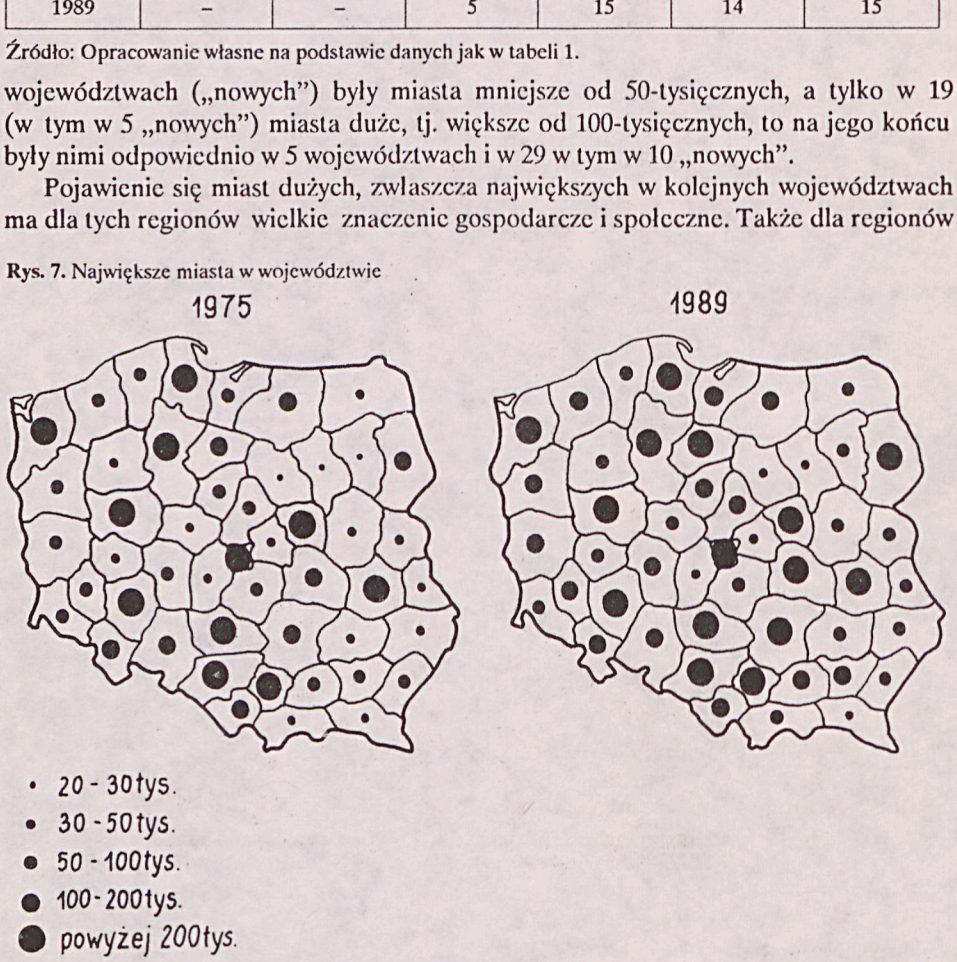
Rok	poniżej 10 tys.	20 - 30 tys.	30 - 50 tys.	50 - 100 tys.	100 - 200 tys.	powyżej 200 tys.
1975	–	3	13	14	8	11
1985	–	–	5	15	15	14
1989	–	–	5	15	14	15

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych jak w tabeli 1.

województwach („nowych") były miasta mniejsze od 50-tysięcznych, a tylko w 19 (w tym w 5 „nowych") miasta duże, tj. większe od 100-tysięcznych, to na jego końcu były nimi odpowiednio w 5 województwach i w 29 w tym w 10 „nowych".

Pojawienie się miast dużych, zwłaszcza największych w kolejnych województwach ma dla tych regionów wielkie znaczenie gospodarcze i społeczne. Także dla regionów

Rys. 7. Największe miasta w województwie

Źródło: Opracowanie własne.

nie posiadających nadal na swym obszarze miast dużych – przez wzrost dostępności do nich.

Bardzo odmienny podział kraju na województwa sprzed roku 1975 i odmienne obszary tych jednostek uniemożliwiają ciągłość analizy regionalnego rozkładu miast różnej wielkości. Warto jedynie przypomnieć, że mniejsza liczba miast 50 - 100-tysięcznych i miast dużych sprawiła, że dostępność do nich była znacznie mniejsza. Wraz ze wzrostem ilości tych miast w okresie od 1950 r. do 1970 r. ich układ regionalny stawał się korzystniejszy i dostępność do nich rosła.

Tabela 12. Liczba dawnych województw bez miast danej wielkości[10]

Rok	poniżej 10 tys.	10 - 20 tys.	20 - 50 tys.	50 - 100 tys.	100 - 200 tys.	powyżej 200 tys.
1950	–	1	1	9	11	12
1960	–	–	2	4	10	7
1970	–	–	–	3	13	6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Rocznik Stastystyczny 1961, tab. 8. (28.0 i Rocznik Stastystyczny 1971, tab. 7. (40).

Największymi miastami w województwie wcześnie przestały być miasta 20-50-tysięczne. Liczba województw z miastami największymi, większymi od 200 tysięcy podwoiła się.

Tabela 13. Liczba dawnych województw z miastami określonej wielkości stanowiących miasta największe

Rok	poniżej 10 tys.	10 - 20 tys.	20 - 50 tys.	50 - 100 tys.	100 - 200 tys.	powyżej 200 tys.
1950	–	–	5	2	5	5
1960	–	–	–	5	3	9
1970	–	–	–	5	2	10

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych jak w tabeli 10.

Zmiany w rozwoju ilościowym ludności miejskiej i miast Polski, zwłaszcza w ich rozmieszczeniu wykazują wiele pozytywnych cech. Nie oznacza to jeszcze, że dostępność do miast, którym przypisuje się funkcje wiodące w życiu gospodarczym i społecznym, jest z wszystkich regionów (województw) wystarczająca.

W uzasadnionym dążeniu do poprawy systuacji w tym zakresie można udzielać pierwszeństwa w dokonywaniu nakładów w województwach bez dużych miast bądź na budowę silnych ośrodków regionalnych, bądź na budowę i ulepszenie dróg i łączności[11]. Zależy to w dużej mierze (choć nie tylko) od położenia tych województw względem województw z dużymi miastami. W sąsiadujących z województwami posiadającymi duże miasta, np. skierniewickim, leszczyńskim, ciechanowskim i in., nakłady na

[10] Województwa razem z miastami na prawie województw.

[11] Por. Domański R., 1980, *Dostępność, efektywność i przestrzenna organizacja*, Przegląd Geograficzny, z. 1. s. 3 - 39.

wzrost dostępności z regionu powinny wyprzedzać nakłady na tworzenie własnego, dużego ośrodka regionalnego. Na obszarach złożonych z wielu województw bez dużych miast słuszny wydaje się selektywny ich wybór na takie, które nakłady skierują najpierw na tworzenie silnych ośrodków regionalnych i na takie, w których główny wysiłek skierowany zostanie na tworzenie dobrych połączeń z sąsiednimi. Takie wybory są uzasadnione ekonomicznie zawsze, szczególnie zaś w okresie wymuszającym działania najoszczędniejsze.

Zarysowane jedynie wnioski z dokonanej analizy pozwalają mniemać, że może ona nie tylko przedstawiać wartość poznawczą dla osób zainteresowanych problematyką miast w Polsce, ale może zostać wykorzystana przez władze ustalające kierunkowe wytyczne w dziedzinie rozwoju sieci osadniczej w skali kraju, przez władze szczebla regionalnego i lokalnego.

ANEKS

Rangi województw wyznaczone przez liczbę ludności miejskiej i ich przesunięcia między 1975 a 1989 rokiem

Ranga 1975 r.	Województwo	Zmiana rangi w okresie			Ranga 1989 r.	Województwo
		1976 - - 1985	1986 - - 1989	1976 - - 1989		
1.	katowickie	0	0	0	1.	katowickie
2.	stoł., w-wskie	0	0	0	2.	stoł. w-wskie
3.	m. łódzkie	–1	0	–1	3.	gdańskie
4.	gdańskie	+1	0	+1	4.	m. łódzkie
5.	poznańskie	0	0	0	5.	poznańskie
6.	m. krakowskie	0	0	0	6.	m. krakowskie
7.	wrocławskie	0	0	0	7.	wrocłaskie
8.	szczecińskie	0	0	0	8.	szczecińskie
9.	bydgoskie	0	0	0	9.	bydgoskie
10.	wałbrzyskie	–1	0	–1	10.	lubelskie
11.	opolskie	–1	0	–1	11.	wałbrzyskie
12.	lubelskie	+2	0	+2	12.	opolskie
13.	kieleckie	0	0	0	13.	kieleckie
14.	bielskie	0	–1	–1	14.	olsztyńskie
15.	toruńskie	–2	0	–2	15.	bielskie
16.	częstochowskie	0	–2	–2	16.	białostockie
17.	olsztyńskie	+2	+1	+3	17.	toruńskie
18.	zielonogórskie	–1	0	–1	18.	częstochowskie
19.	białostockie	+1	+2	+3	19.	zielonogórskie
20.	jeleniogórskie	0	–2	–2	20.	legnickie
21.	radomskie	0	0	0	22.	radomskie
22.	kaliskie	0	–1	–1	22.	jeleniogórskie
23.	koszalińskie	0	–1	–1	23.	kaliskie
24.	legnickie	–1	+5	+4	24.	koszlińskie
25.	gorzowskie	+1	–2	–1	25.	piotrkowskie
26.	elbląskie	–1	–1	2	26.	gorzowskie
27.	piotrkowskie	+1	+1	+2	27.	rzeszowskie
28.	pilskie	–1	0	–1	28.	elbląskie
29.	nowosądeckie	–1	–1	–2	29.	pilskie
30.	rzeszowskie	+2	+1	+3	30.	suwalskie
31.	płockie	0	–1	–1	31.	nowosądeckie
32.	tarnowskie	–1	0	–1	32.	płockie
33.	słupskie	–1	0	–1	33.	tarnowskie
34.	suwalskie	+2	+2	+4	34.	słupskie
35.	włocławskie	–1	–1	–2	35.	tarnobrzeskie
36.	tarnobrzeskie	+1	0	+1	36.	siedleckie
37.	siedleckie	0	+1	+1	37.	włocławskie
38.	skierniewickie	0	0	0	38.	skierniewickie
39.	leszczyńskie	–1	0	–1	39.	konińskie
40.	konińskie	+1	0	+1	40.	leszczyńskie
41.	przemyskie	–1	–1	–2	41.	krośnieńskie
42.	krośnieńskie	+1	0	+1	42.	ciechanowskie
43.	ciechanowskie	0	+1	+1	43.	przemyskie
44.	sieradzkie	0	0	0	44.	sieradzkie
45.	zamojskie	0	–1	–1	45.	łomżyńskie

S.96
S.97
S.98
S pp
515

cd. aneksu

Ranga 1975 r.	Województwo	Zmiana rangi w okresie			Ranga 1989 r.	Województwo
		1976 - - 1985	1986 - - 1989	1976 - - 1989		
46.	ostrołęckie	–1	0	–1	46.	zamojskie
47.	łomżyńskie	+1	+1	+2	47.	ostrołęckie
48.	chełmskie	–1	0	–1	48.	bielskopodlaskie
49.	bielskopodlaskie	+1	0	+1	49.	chełmskie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych jak w tabeli 1.

Barbara Skrobiszowa

CHANGES IN THE NUMBER AND DISTRIBUTION OF URBAN POPULATION AND TOWNS IN POLAND AFTER 1975 VERSUS PREVIOUS CHANGES (SUMMARY)

The division of Poland into 49 voivodships; introduced in June 1975, simultaneously became a new regional division of urban population and of towns. Not only did it decrease the number of population and of towns in each voivodship, but it also increased disproportions between those administrative units. "Old" voivodships found themselves in a better situation than the "new" ones.

Throughout the fourteen-year period, in the years 1976 - 1989, the increase in number of urban population, gradually slower and slower, resulted in a series of changes in its distribution eventually reducing interregional gaps in its distribution expressed by diminishing values of changeability ratio: $V_{1975} = 1{,}260$, $V_{1989} = 1{,}164$. The number of cities changed. While cities of particular size groups and divisions retained their own specificity of development, generally big and medium size towns stabilised or increased their role. The upper limit of commonly appearing towns amounting to 50 thousand was retained. However, the number of voivodships without bigger towns (from 50 thousand) and big cities decreased. Bigger changes in the growth of those towns could be observed in „new" voivodships. Their accessibility in the region and from the region increased.

A comparison of the observed tendencies of changes in the analysed fourteen-year period with those occurring within a long previous period from 1950 and sometimes from 1946, made it possible to formulate a series of regularities in the change of number and distribution of urban population and of towns in post-war Poland.

The analysis has a cognitive value. It may serve as a basis for formulating practical conclusions.

BIBLIOTEKA AE w Poznaniu